

Emlékezet nélkül

Egy európai család története

a második világháborútól napjainkig

Tulajdonképpen semmi sem predesztinált arra, hogy behatóan foglalkozzam a nácikkal. Apai nagyszüleim sem az áldozatokhoz nem tartoztak, sem a hóhérokhoz. Emellett semmilyen hőstettel nem hívták fel magukra a figyelmet; nemhogy bármiféle bűnt nem követtek el, de még túlbuzgósággal se nagyon lehetett vádolni őket. Csak afféle *Mitläufere*k voltak, olyanok, akik „úsztak az árral”. Legalábbis a szónak abban a jelentésében, hogy ők is ugyanúgy viszonyultak a rendszerhez, mint a német nép túlnyomó többsége, olyan hozzáállással, amely az apró elvakultságok és jelentéktelen gyávaságok egymásra rétegződésével nélkülözhetetlen előfeltétele volt az állami keretek közt megszervezett és az emberiség történetében addig nem tapasztalt borzalmas bűncselekményeknek. A háborús vereség után hosszú éveken át hiányzott a nagyszüleimből is, de a németek többségéből is a kellő távolság annak belátására, hogy ha a *Mitläufere*knek csak csekély része, kizárólag magánemberként, nemet mondott volna a náci állammal való együttműködésre, akkor Hitler aligha tudott volna ilyen léptékű gatzetteket elkövetni.

Ezzel maga a Führer is tisztában volt, nemhiába hőmérőzte meg szabályos időközönként a német nép iránta való hűségét, ezért tudta mindig, hogy meddig mehet el, mit tud elfogadtatni a náci propagandával és antiszemitizmussal mérgezett néppel, és mit nem. A németországi zsidók első tömeges deportálására épp azon a vidéken, vagyis az ország délnyugati fertályán került sor, ahol nagyszüleim éltek (ennek a deportálásnak éppen az volt a célja, hogy a hatóságok teszteljék a lakosság toleranciaküszöbét): 1940 októberében több mint 6500 zsidót hurcoltak el Rajna-vidék-Pfalzból, Baden-Württembergből és a Saar-vidékről az Észak-Pireneusokban található gurs-i lágerbe. Hogy a látványhoz hozzászoktassák a honpolgárokat, a rendfenntartó erők ügyeltek a látszatra, kerülték az erőszakos fellépést, a deportálás személykocsiban történt, nem pedig tehervagonban, mint a későbbi években. Mindamelllett a nácik biztosak akartak lenni a dolgukban, tudni akarták, mi lesz az emberek reakciója. Ez volt az oka annak, hogy az akciót fényes nappal bonyolították le, fényes nappal hajtották zsidók százait – ráadásul a legcsekélyebb humánus gesztusra is képtelen apatikus polgárok szeme láttára –, nehéz bőröndöket cipelő férfiakat és nőket, zokogó gyerekeket,

fáradtan vánszorgó öregeket a belvároson át egészen a pályaudvarig. Másnap a *Gauleiterek* (a közigazgatási körzetek vezetői) büszkén tudatták Berlinnel, hogy az ő területük az első *judenrein* (zsidóktól megtisztított) körzet egész Németországban. A Führer nyilván örült, hogy az ő népe pontosan érti, mit akar, és megérett arra, hogy „együtt meneteljen” vezérével.

Egy epizód mindenesetre megmutatta, hogy a lakosság korántsem volt olyan tehetetlen, mint ahogy a háború után sokan hinni szerették volna. 1941-ben a tiltakozó honpolgároknak, illetve a német katolikus és protestáns püspököknek sikerült azért megakadályozniuk az értelmi fogyatékosként és mozgássérültként megbélyegezettek elpusztítását (amit Adolf Hitler rendelt el annak érdekében, hogy az árja fajt megtisztítsa „ezektől az értéktelen létektől”). Már javában folyt az *Aktion T4*-nek elkeresztelt titkos terv végrehajtása, és 90 000 embert el is gázosítottak a németországi és ausztriai megsemmisítő központokban, amikor az általános felháborodás Hitlert meghátrálásra kényszerítette. A Führer felfüggesztette a terv végrehajtását. Szemlátomást felfogta, milyen kockázatos szembemenni a lakossággal, és nyíltan azonosulni ezzel a kegyetlenséggel. És annak is ez volt az egyik oka, hogy a Harmadik Birodalom miért fordított olyan elképesztő energiát az európai és szovjetunióbeli zsidók egyébként korántsem egyszerű és korántsem olcsó deportálásának megszervezésére; ezt az embertömeget ugyanis honfitársaiktól távol, eldugott lengyelországi táborokban akarták elpusztítani.

Csakhogy Németországban közvetlenül a háború után senki sem tette fel a kérdést: mi lett volna, ha a többség nem úszott volna együtt az árral, hanem szembefordul azzal a politikával, amely már a kezdet kezdetén sem rejtette véka alá, hogy feltett szándéka lábbal tiporni az emberi méltóságot, és úgy pusztítani el milliókat, mint ahogy egy svábbogarat tapos el az ember. *Úszni az árral*, mint ahogyan Opa is úszott – mindez annyira általános volt, annyira elterjedt, hogy még a szövetségesek szemében is enyhítő körülménynek számított, pedig ők csakugyan eltökélték magukat az ország náciatlanítására. Az amerikaiak, franciák, britek és szovjetek a győzelem után Berlint és Németországot négy megszállási övezetre osztották, és mindegyikben kötelezettséget vállaltak arra, hogy – a német bírói kamara segítségével – a nácioknak még írmagja se maradjon a német társadalomban.

A szövetségesek négy fokozatát határozták meg a náci bűnöknek, de úgy gondolták, elvileg kizárólag az első háromnak – vagyis a „főbűnösöknek”, a „bűncselekmények elkövetőinek”, valamint a „súlyosnak nem minősülő bűncselekmények elkövetőinek” (*Hauptschuldige, Belastete, Minderbelastete*) – az esetében van szükség igazságügyi eljárásra, a *Mitläufer*eket futni hagyják. A hivatalos meghatározás szerint azokat értették az utóbbi kategórián, akik „csak névleg csatlakoztak a nemzetiszocializmushoz”, vagyis azokat, akik „tagjai voltak a Nemzetiszocialista Német Munkáspártnak, az NSDAP-nak [...], akik rendszeresen fizették a tagdíjat, és jártak a kötelező gyűlésekre”. A 69 milliós Harmadik Birodalomban (legalábbis ha az 1937-es határokat vesszük alapul) nem kevesebb mint 8 millió tagja volt az NSDAP-nek, a *Mitläufer*ek száma azonban ennél is magasabb lehetett. Emellett további milliók voltak tagjai a náciokkal szövetséges szervezeteknek, míg mások beérték azzal, hogy ujjongva üdvözljék a nemzetiszocializmust, de

belépni egyetlen náci szervezetbe se léptek be. Nagymama például nem volt tagja a náci pártnak, pedig ő sokkal inkább odavolt Hitlerért, mint nagyapa, akinek volt párttagkönyve. A szövetségeseknek azonban tulajdonképpen idejük se nagyon maradt rá, hogy kiismerjék magukat a náciizmushoz való egyéni viszonyok bonyolult sokféleségében. Elég

bajuk volt a kisebb-nagyobb bűncselekmények elkövetőivel, vagyis a főtisztviselők tömegével, akik a Harmadik Birodalom bürokratikus labirintusában kiadták a bűnös parancsokat, meg azokkal, akik – nemritkán gyalázatos ügybuzgósággal – végrehajtották őket.

Aki csak egyszerű párttag volt, mint amilyen nagyapa is, futni hagyták. Neki az volt az egyetlen büntetése, hogy néhány évre megfosztották kisvállalkozásának, az olajtermékeket előállító *Schwarz & Co. Mineralölgesellschaft*nek az üzletvezetési jogától, ezt a jogot ugyanis pár évre átadták egy – a szövetséges hatóságok által kijelölt – vagyonkezelő igazgatónak. Az sem kizárt, hogy lehettek volna nehézségei, ha történetesen tisztviselőként akar elhelyezkedni. A lánya, Ingrid néni úgy emlékszik vissza ezekre az időkre, hogy nagyapát kényszermunkára ítélték, kőtörő telepen kellett dolgoznia, erre apám furcsamód nem emlékszik, azt viszont biztosra veszi, hogy ha hoztak is ilyen ítéletet, amiben ő kételkedik, amilyen furfangos ember volt, nagyapa egész biztosan tudta a módját, hogyan is kímélhetné meg magát a nehéz fizikai munkától. Apám inkább arra emlékszik, hogy apja sohase kötött olyan előnyös üzleteket, mint abban az időszakban, amikor megfosztották munkájától, mivel egykettőre kiderült, hogy a feketepiacon még annál is élelmesebb kereskedő, mint amilyen a törvényes piacon lehetett. Annyi bizonyos, hogy Schwarzék asztaláról sohase hiányzott a bor, a hús, a tojás meg az alma, pedig a háború utáni Németországban sokan már az ízét is elfelejtették ezeknek az élelmiszereknek. Bár lehet, hogy azért emlékszik vissza Karl Schwarz két gyermeke kétféleképpen a múltra, mert míg lánya rajongott az apjáért, fia inkább eltávolodott tőle.

Persze hogy nem lehetett csak úgy lecsukni az NSDAP-nek mind a 8 millió tagját, már csak azért sem, mert ennyi hely nem is volt a fegyházakban. Mindamellet 1945 tavaszától nagyon is voltak tömeges letartóztatások, legfőképpen a volt pártfunkcionáriusok és SS-legények körében, ekkor a szövetséges hatóságok legalább 300 000 embert börtönöztek be. Ebben, legalábbis az első időkben, az amerikaiak voltak a legbuzgóbbak, ők törekedtek legkeményebben megszállási övezetük náciitanítására. A nagyszüleim a baden-württembergi Mannheimben éltek, ez a nagyváros is az ország déli, délnyugati részén fekvő amerikai zónába került, ami Baden-Württemberg északi részét, Bajorországot meg Hessent is magában foglalta, Délnyugat-Berlint és Brémát már nem is számítva (az Északi-tenger melletti város stratégiai helyzete miatt lett fontos az USA-nak). Az amerikaiaknak egyáltalán nem volt rossz hírük, Ingrid néni csupa jó emléket őrzött velük kapcsolatban, „örökösen mosolyogtak, és majd kicsattantak az egészségtől”; ahogy ott ültek terepjárójuk volánja mögött, a háború utáni Németország nyomott légkörében „elég volt megpillantani őket, máris jókedvre derült az ember”. Pedig parancsnokuk, az Egyesült Államok leendő elnöke, Dwight D. Eisenhower nem volt valami optimista, az volt a véleménye, legalább fél évszázadnyi intenzív nevelés nélkül aligha lehet a németeket megtanítani a demokrácia alapelveire. Volt az amerikaiaknak egy gigászi tervük, át akarták világítani a 18 évnél idősebb németek múltját; ezt úgy képzelték, kitöltetnek velük egy 130 kérdésből álló kérdőívet, hogy kiderüljön, ki mennyire volt cinkosa a náci rezsimnek, meg hogy kit mennyire

fertőzött meg a náci ideológia. Bürokratikus komolysággal el is kezdték ennek az íróasztalokon halmozódó sok millió kérdőívnek a feldolgozását, abban a reményben, hogy majd jól megbüntetik a bűnösöket, és szépen megtisztítják a társadalmat mindazoktól, akiket a nácizmus megfertőzött. El is bocsájtottak az állásából minden olyan köztisztviselőt, aki még 1937 májusa előtt, vagyis – amerikai feltételezés szerint – meggyőződésből lépett be az NSDAP-be. Ilyenformán az 1945–46-os tél végére az amerikai övezet köztisztviselőinek nem kevesebb mint 40 százalékától sikerült megszabadulni.

Nagyapa kérdőívét persze nem sikerült felkutatni, de valószínűleg ő is kitölthette, annál is inkább, mivel a megszálló hatóságok hivatali értesítéséből feketén-fehéren kiderül, igen korán tudomást szereztek párttagságáról. Nagyapa 1970-ben bekövetkező halálakor apám hiába nézte át a lehető legalaposabban Karl Schwarz hátrahagyott iratait, a párttagkönyvet meg a pártjelvényeket sehol sem találta. Ahogy 1945 márciusában nagyapa fülébe juthatott a hír, hogy a szövetségesek már Mannheimben vannak, a konyhai tűzhely lángjánál nyilván minden kompromittáló bizonyítékot azonnal elégett, együtt a náci zászlókkal, melyeket ünnepnapokon ki kellett tűzni az erkélyekre, meg feltehetően a Führer arcképével, amit – hogy nyugta legyen – kiakasztott az iroda falára, ha ugyan nem nagymama őrizte ájtatosan az egyik sublótfiókban. Ennek persze nem sok értelme volt, a helyi NSDAP-vezetők ugyanis a szövetségesek megérkezésének hírére kerekelt oldottak, és kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy megsemmisítsék a mannheimi párttagok névsorát, amit az amerikaiak minden nehézség nélkül meg is találtak.

Csakhogy Karl nem tudott mindent eltüntetni. Az iratok közt apám talált egy címert ábrázoló különös rajzot: lovagi sisak, háttérben fekete-arany indákkal, az indák közül piros patájú mesebeli állat – félig kecske, félig szarvas – bukkan elő; az állat nyakában szintén piros nyílvesző. Alatta bonyolult kalligráfiával a Schwarz név olvasható, meg az 1612-es dátum, valamint ez a szöveg: „Ennek a Sváb Hercegségben és Frankföldön virágzó polgárcsaládnak az eredete Rothenburgba vezethető vissza”. A nemzetiszocializmus idején nagy divat volt a genealógia, mely szinte hivatalosnak számító tudomány lett a rezsim szolgálatában, emennek ugyanis nagy szüksége volt rá, hogy valamivel hitelesítse a fajjal kapcsolatos zavaros teóriáit; márpedig egyetlen komoly tudománytól sem várható ilyen segítség. A rajznak azonban csak dekoratív értéke volt, az NSDAP-tagsághoz ugyanis ennél sokkal nehezebben megszerezhető dokumentum kellett: részletes és megbízható árjasági bizonyítvány, ennek az árjasági bizonyítványnak pedig egy csomó olyan pecsétetes papír volt az előfeltétele, amely 1800-tól hitelt érdemlően igazolta a jelölt és házastársa árja származását. Van abban valami nyugtalanító, hogy Karl Schwarz úgy érezte – bár ezt nem követelték meg tőle –, hogy az árjasági bizonyítvány mellett tussal és akvarellrel rajzolt címerre is szüksége van. Nagyapa nem volt meggyőződéses nemzetiszocialista, nem is lehetett, olyan erős érzés volt benne a szabadságszeretet. „Biztos kiakasztotta a cég valamelyik irodájában – mondta apám –, ennek legalább megvolt az az előnye, hogy amikor ügyfél vagy egy náci funkcionárius járt nála, nem tett fel kínos kérdéseket.” Az 1930-as években sok mendemonda keringett Németországban a zsidó származásukat elrejtő kereskedőkről, olyan nyomasztó volt a paranoiának meg a feljelentgetésnek ez a légköre, hogy egyesek még hirdetések is feladtak a különböző napilapokban, így cáfolva meg nyilvánosan a zsidó származásukkal kapcsolatos pletykákat. Opa az árjasági igazolványát eltüntette ugyan, az akvarellnek viszont nemcsak megkegyelmezett, de haláláig

megőrizte. „Az a gyanúm, tetszett neki a címer, meg a vele kapcsolatos illúzió, hogy dicső ősök leszármazottja. Apám szeretett nagyravágyó álmokat szövögetni.” Bizonyos szempontból Karl Schwarz nagyon is jellegzetes figurája volt ennek a történelmi időszaknak.

A Reich főleg azzal erősítette az emberekben az egyenlőségérzést, hogy elhitette, minden egyes német egyformán része az úgynevezett *Volksgemeinschaft*nak, vagyis a nemzeti közösségnek: úgy fogták fel a dolgot, hogy a Führerrel egy hitközösségben levő egységes társadalomtest utópiája amúgy is eltűntet minden megosztottságot. „A nemzetiszocialistáknak az volt a legnagyobb sikerük, hogy a szociális és társadalompolitika terén – írja Norbert Frei történész –, el tudták ültetni az emberekben a társadalmi egyenlőség érzését.”

A *Volksgemeinschaft* a náci ideológia talapzata; ez az ideológia az egész társadalmat áthattotta, hála azoknak a különböző szervezeteknek, amelyek – a foglalkozási ágaktól a szociális ellátásig, a közoktatástól az ünnepekéig, a sporttól a turizmusig – a társadalom minden szintjén aktívak voltak, és teljesen kiszorították a társadalomból a régi struktúrákat. A németek igen gyorsan alkalmazkodtak a változáshoz, már csak azért is, mert ezek a változások sok derűt hoztak a mindennapokba, vidám ünnepekkel színesítették a komor naptárt, mert se szeri, se száma nem volt az ünnepeknek, katonai parádéknak, hivatalos megemlékezéseknek. Az emberek nem éheztek, volt munka, sőt a szórakozást is megengedhették maguknak. Mindez már az utcán, a munkahelyeken meg a kávéházakban is érződött, derűs, optimista hangulat lengett a levegőben. Még az átlagpolgárok arcáról is eltűntek a gondok, minden arc vidám lett, boldog, bizakodó. Csinosan öltözött nők bábázkodtak az újra megnyitó nagyáruházakban, vásároltak szövetet új ruhájukhoz, vagy valami kis ajándékkal – kalappal, estélyi kistáskával, színház- vagy hangversenyjeggyel – lepték meg magukat.

Igaz, a kulturális rendezvények színvonala a cenzúra miatt már nem volt a régi, de az állam sokféle szórakozási lehetőséget kínált, ráadásul elérhető áron, és mindez tovább erősítette az emberekben a társadalmi méltányosság érzését. Az *Opera nazionale del dopolavoro* [Nemzeti mozgalom a szabadidő eltöltésére] mintájára (Hitler nagy csodálója volt az olasz fasizmusnak) a náciak a *Kraft durch Freude* mozgalmat hozták létre; a *KdF* tornagyakorlatokat, tánc- és sportfoglalkozásokat, nagy kirándulásokat, színházi előadásokat, koncerteket, sakkversenyt és mindenféle vetélkedőt javasolt a szabadidő hasznos eltöltésére.

Mindez korántsem szociális vívmány, hanem szintiszta ideológia, célja pedig, hogy erősítse a *Volksgemeinschaft*hoz és ezzel a Führerhez, valamint a centralizált, védelmező és az árja honpolgárok testi-lelki egészségéről is gondoskodó szupererős államhoz való hűséget. A honpolgároknak, mintegy cserébe, el kellett fogadniuk, hogy vezetik őket mind magánéletüket, mind gondolataikat illetően, megingathatatlanul lojálisnak kellett lenniük Adolf Hitlerhez, emellett munkával, sőt, ha úgy fordulnak a dolgok, életükkel is szolgálniuk kellett a nemzetiszocializmus ideológiáját.

A Reich a német munkások nyári szabadságát illetően is mindenről gondoskodott, hála a centralizált utazási irodáknak, valamint a fizetett szabadság meghosszabbított időtartamának. Én magam is felkerestem azt az épületmonstrumot, amely valóságos jelképe a hirtelen előtérbe kerülő tömegturizmusnak; a hatalmas épület Rügen szigetén, a Balti-tenger

partján áll, azon az elegáns nyaralóhelyen, ahol a XIX. századi nagypolgárság fehérre festett faházakban (kiugró emelet, faragásokkal díszített erkély) töltötte a nyarat.

A Prora nevezetű épületegyüttesnél jó egy órát gyalogoltam a fényben szikrázó homokos tengerpart melletti fenyvesben, míg alaposan szemügyre vettem az öt kilométer hosszúságban elnyúló hatemeletes, lakatlan épületet, amelyet szögesdrót kerítés vesz körül. Ha igaz, Hitler fejében fogant meg a titáni terv ötlete: olyan – két hullámedencével és előadóteremmel ellátott –, komfortos nyaralóközpont felépítéséé, amelyben 20 000 nyaraló pihenhet. Az álmod nem sikerült valóra váltani, az építkezést félbeszakította a háború.

Mind a nyaralást, mind a szabadidő hasznos eltöltését illetően a *Kraft durch Freude* főleg az egészség meg a sport jelentőségét hangsúlyozta. Adolf Hitlernek amúgy is mániája volt a higiénia. Vegetáriánus volt, nem tudta elviselni a dohányfüstöt, nem ivott alkoholt. Élettársának, Eva Braunnak pedig a gimnasztika volt a kedvenc időtöltése. Ez a rögeszme nagyon is megfelelt a náci ideológia eugenetikai és rasszista karakterének; ennek az ideológiának ugyanis valamiféle faji megújulás volt a célja, arra törekedett, hogy a tisztán árja vérből származó „új ember” szép legyen, és egészséges. A náci férfinak kötelező volt törődnie testével, a náci nőnek pedig az volt a feladata, hogy megfelelően táplálja árja csemetéit.

Megtisztítani tehát a *Volksgemeinschaft*ot a zsidók „tisztátalan” vérértől még korántsem volt elegendő. Emellett előnyben kellett részesíteni az erőseket és egészségesekeket az öregekhez, betegekhez és gyöngékhez képest, már csak azért is, mert az előbb említettek sokkal hasznosabbak háború esetén. 1937-ben Hitler büszkén emlegette a „német faji politikát” nürnbergi beszédében: „Elég egyetlen pillantást vetni kislányainkra és kislányainkra, rögtön látni, milyen csillogó a tekintetük, milyen szépek, milyen üdék és tiszták, milyen egészségesek. Ahogyan azok a százez-

rek és milliók is, akik a náci szervezetekben sportolnak, edzik magukat. [...] Egész nemzet születik újjá a szemünk előtt, és emelkedik fel, hála az új ember tudatos testkulturájának.”

Oma nem volt sportoló alkat. Fiatalabb korában el-elkísérte férjét a schwarzwaldi síelésekre, ezekről találtam is néhány fotót, Oma egyáltalán nem látszik görcsösnek, ahogy ott áll a fa sítalppal, egyedül vannak a szélesen elterülő behavazott domboldalon. A szerelem nyilván szárnyakat adott neki. Később elhízott, és Karl már nem is nagyon ragaszkodott hozzá, hogy elkísérje a hegyi túrákra vagy a tó mellé, ahol nudista barátjaival táborozni szokott. Az is lehet, hogy Oma belefáradt Karl különködéseibe, és másféle szórakozásra vágyott. Akik nem lelkesedtek annyira a testmozgásért, azoknak a *Kraft durch Freude* más időtöltést is javasolt: egy hajóút élményét.

Így történt, hogy Lydia, aki addig egyetlenegyszer sem járt külföldön, 1500 utastársával felszállhatott egy vadonatúj – kényelmes kabinokkal és minden komforttal ellátott – hófém tengerjáróra, és megcsodálhatta a norvég fjordokat, azt az északi tájat, amit maga Hitler is nagyra tartott faji tisztaságáért. Ezt az 1937-ben vízre bocsájtott gőzöst az NSDAP egykori svájci aktivistájának nevére keresztelték, akit Wilhelm Gustloffnak hívtak (Gustloffot egy zsidó diák gyilkolta meg Davosban). A fedélzeten több étterem, fodrászsalon is működött, de voltak üzletek, volt fedett uszoda, tornaterem, sőt színház is. „Anyám rengeteget beszélt erről a hajóútról. Soha ilyen jól nem érezte magát, soha nem volt ilyen felszabadult, táncolt, szeszes italt ivott, a hajón fantasztikus volt a hangulat” – mondta Ingrid. A Reichnek hat luxustengerjárója volt, és ezzel a hat hajóval az utazási irodák olyan egzotikus úti célokat javasoltak, mint a Portugáliához tartozó Madeira például, ahol, régi szokás szerint, a brit társadalmi elit töltötte a teleket; ezek az angol előkelőségek nagy szemeket meresztettek, amikor egyszer csak előzönlötték a szigetet a hozzájuk képest sokkal alacsony-

nyabb társadalmi miliőből érkező németek hordái. Több mint 700 000 németnek lehetett része ebben a luxusban, amilyenről az európai középosztály még csak nem is álmodhatott. Persze a munkások 99%-ának a hajóút ára még kedvezménnyel is elérhetetlenek voltak.

Mindebben sok felszíni csillogás és valamennyi szocializmus is volt, és ez a keverék nagyon kedvező fogadtatásra talált, tovább erősítve a rezsim népszerűségét, főleg a nők körében, akik még évekkal az utazás után is lelkesen osztották meg környezetükkel csodálatos élményeiket.

Nem csoda, hogy a Führert akkora szeretet övezte, a német nők valósággal rajongtak érte, és ez az ösztönös rajongás, a személyét övező aggodalom és csodálat egyszerre szólt a magányos agglegénynek, a karizmatikus férfinak és Hitler magával ragadó hangjának. Hitler ugyanis gondosan titokban tartotta Eva Braunnal való kapcsolatát, mi több a Führer nem is volt hajlandó élettársát feleségül venni, csak hogy megőrizze a látszatot, hogy ő valójában Németország, vagyis a német nők házastársa. Női imádói csodálatát azzal viszonzta, hogy az anyák napját állami ünnepnek nyilvánította, az anyák és háztartásbeliek nem kis dicsőségére, akiknek az volt a szerepük a nemzetiszocialista társadalomtervben, hogy felneveljék az árja gyerekeket, és emellett támogassák ennek a rendkívüli feladatra vállalkozó férfinak a küldetését. Nem kevesebb mint tizenkétfélmillió nő lépett be a náci szervezetekbe; ezeknek többsége a háború után sem rejtette véka alá a vereség miatti mély elkeseredését, és olyanok is voltak közöttük, akik kétségbeesésükben véget vetettek életüknek.

Nehéz kérdés gyötört, mialatt adatokat gyűjtöttem a könyvhöz. Lehetséges volt-e, és ha igen, milyen feltételekkel, hogy a nagyszüleimhez hasonló egyszerű emberek ne legyenek náci a Harmadik Birodalom alatt? Lehetett nemet mondani anélkül, hogy született hős lett volna az ember? Hogyan nem kockáztatta valaki az életét vagy a deportálást? Lehetséges volt-e, és ha igen, milyen feltételekkel, hogy ne legyen az ember *Mitläufer*?

A náci rezsim kétélű fegyver volt: egyrészt csodálatra méltó fegyvertárával csábította magához az embereket, másrészt rettenetes elnyomó rendszerével félelmet keltett, és mindennemű ellenállást azonnal letört. Elképzelem, milyen nehéz lehetett, hogy ne érezze magát valaki megfélemlítve, miközben látja, milyen erőszakos az SA, és megölik vagy koncentrációs táborokba hurcolják a kommunistákat meg a szociáldemokratákat. Főleg amikor jöttek a megtorlások, amelyek a „társadalomidegen” elemekre meg a „közösség ellenségeire” is kiterjedtek, a fenyegetettség érzése ott lebegett mindeki felett, akit ezekbe a nagyon bizonytalan kategóriákba bele lehetett gyömöszölni.

Később, a háború alatt, amikor a Reich egyre többször mutatta ki törekény pontjait, a szankciók még keményebbek lettek. A statáriális bíróságok a halál előszobái voltak. A halálbüntetés egyetlen igen vagy nem szavazaton múlt. Ha valaki volt olyan szerencsétlen, hogy ügye fanatikus bíróhoz került, és ha – akár néhány ember előtt is – defetista kijelentéseket tett, könnyen halálbüntetést kaphatott, de ugyanígy járt, ha néhány nyavalyás tyúkot lopott, mivel az is „szabotázs” számított. 1940 és a kapituláció között 16 000 német állampolgárt ítélték halálra.

A háború előtt viszont korántsem volt ennyire szűk a lakosság mozgásterét. Elvárták ugyan, hogy az emberek karrierjük érdekében csatlakozzanak náci szervezetekhez, de erre nem kötelezték őket. Ha az ember nem volt közszereplő, köszönhetett *Grüss Gott*-tal náci köszöntés helyett, és kritizálni is lehetett a rendszert. Egy fényképen – a kép 1936-ban

Hamburgban készült egy hajóavatáson, ahol Adolf Hitler is jelen volt – a karlendítő tömeg közepén áll egy férfi, aki látványosan keresztbe fonja a karját. A bátor tettet nem tolták meg. Viszont 1938-ban ugyanezt az embert fajgyalászás miatt háromévi börtönre ítélték: „szégyent” hozott a „saját fájára”, mert házasságon kívüli kapcsolata volt egy zsidó nővel, akitől két gyereke született.

A németek nagy része többek között azért is alkalmazkodott a náci mintához, mert sokuknak nem volt kifejezetten ellenére az erőszak. Egyesek hozzászótkak, meggyőzték magukat arról, hogy nagyon is szükséges az új rend születése, hiszen itt az állítólagos bolshevik fenyegetettség, és bármikor visszatérhet a szégyenteljes weimari köztársasághoz hasonló államforma. Másokat egyenesen csábított a gondolat, hiszen a németek férfias erejének és felsőbbrendűségének visszatértét látták mindebben, ahol aztán majd ők is feljebb léphetnek a szakmai és társadalmi ranglétrán. Az erőszakot annál is könnyebb volt elfogadni, mivel a jogászok is igyekeztek mindennek legális színezetet adni. Aki pedig mindebben részt vett, narcisztikus megelégedettséget érezhetett, mert a *Volksgemeinschaft*hez tartozni olyan volt, mintha valami előkelő magánklub tagja lett volna.

A bűnök elfogadásától a teljes részvételig már csak egy lépés választotta el az embert, ezt azonban nem volt muszáj meglépni: vissza lehetett utasítani egy zsidósága miatt kirúgott ember állását, és nem volt muszáj részt venni az árjásításban. Hosszú ideig arra is lehetőség nyílt, hogy zsidó kereskedőtől és vállalkozótól vásároljon az ember, mivel még nem léteztek tiltó törvények.

A zsidómentés a háború alatt sokkal kockázatosabb volt ugyan, de nem lehetetlen. Mintegy 10 000 német állampolgár vett benne részt, szimpátiából vagy a meggazdagodás reményében. Ha valaki feljelentette őket, többféle sors várt rájuk: vagy koncentrációs táborba küldték őket, vagy megmenekültek, a halálbüntetés viszont ritka volt, Lengyelországban azonban a zsidómentőkre valóban halál várt.

Ha a fronton egy Wehrmacht-katona vagy Waffen-SS dezertált, a kivégzést kockáztatta. Ha nem volt hajlandó zsidókat, civileket vagy szovjet hadifoglyot ölni, elveszítette bajtársai megbecsülését, megrovást kapott feletteseitől, vagy áthelyezték. Egészen mostanáig a szakértők egyetlen olyan esetet sem találtak, amikor egy katonának az ilyesfajta visszautasításért az életével kellett volna fizetnie.

Persze az is igaz, hogy akkoriban nem tudták, amit mi most már tudunk, következőképpen nem volt olyan egyszerű sem felmérni a valós kockázatot. Még ma is nehéz a helyzetet józanul megítélni. „A szüleim diktatúrában éltek – mondta nagynéném. – Igazi hősnek kellett lenni ahhoz, hogy az ember ne teljesítse a párt elvárásait, vagy megvédje a zsidókat. Akik mégis megtették, az életükkel játszottak, és nagyon kevés ember volt ennyire bátor.” Volker már nem ennyire megengedő. „Apám úgy szállt be a játékba, hogy senki sem erőltette. Részt vett a kártyapartiban, és úgy vásárolt gyárat egy zsidótól, hogy jól tudta, a másíknak torkán a kés.” Bizonyos helyzetekben nyilvánvaló volt, hogy lehetséges, sőt egyenesen ajánlatos német mondani. Ahogyan apám mondta: „Ha az emberek a kezdetektől fog-

va a rezsim minden egyes lépésére nemet mondtak volna, a nácik valószínűleg nem jutottak volna odáig, ameddig jutottak.”

Gyakran gondolkodom azon, vajon én hogyan viselkedtem volna. Ezt sosem fogom megtudni. De hogy mi is igazából a fontos, akkor tudtam meg, amikor elolvastam Norbert Frei történész alábbi sorait: az, hogy nem tudjuk, hogyan viselkedtünk volna, „még nem jelenti azt, hogy ne kellene tudnunk, hogyan kellett volna viselkednünk”. És persze hogyan kellene viselkednünk a jövőben.

Van egy másik téma is, amiben Volker és Ingrid homlokegyenest ellenkező állásponton vannak, ez pedig a náci múlt emlékezetének továbbadása, illetve ennek fontossága. Apám éjjeliszekrényén vagy éppen a fürdőkád mellett mindig ott egy könyv a Harmadik Birodalomról. Legutóbb például isten tudja, hányadik Joseph Goebbels-életrajzot olvasta, ez persze nem zavarja abban, hogy továbbra is jó kedélyű ember maradjon. Ami a hűgát illeti, „ő inkább a jelenben szeret élni, és tele van a hócipője ezekkel a történetekkel”, miközben szinte álló nap ezeket a történeteket meséli, na persze a kicsiket, a hétköznapi emberek történeteit, nem a nagyokat, mert azokkal kevésbé tud azonosulni.

Ingrid tulajdonképpen két generáció között helyezkedik el: az egyik apámé; ennek a nemzedéknek a tagjai a háború alatt vagy kevéssel utána születtek, és a hatvanas években felázadtak a német társadalom amnéziája ellen, a másik generáció az 1930-as évek fordulóján születettek, akiknek gyerek- és kamaszkora a Harmadik Birodalom idejére esett, ők *Hitlerjugend*-tagok voltak, és erőszakkal besorozták őket a légvédelembe. Az utóbbi generációba tartozók sajtóságon viszonyulnak a nemzetiszocializmushoz. Egyszerre szereplői és áldozatai a rendszernek, többségük nyilván ártatlan, de mindez mégiscsak nyomot hagyott rajtuk. És noha még túlságosan fiatalok voltak ahhoz, hogy bármiféle felelőségük legyen a Harmadik Birodalommal kapcsolatban, mégis nekik kellett megbirkózni a háború utáni „német felelőség” nehéz örökségével. ■ ■ ■

Ádám Péter és Kiss Kornélia fordítása

Géraldine Schwarz (1974) német-francia író, újságíró és dokumentumfilmes. 2017-ben megjelent, *Emlékezet nélkül* című esszéregényéért 2018-ban elnyerte az Európai Könyvdíjat. Berlinben él.

Ádám Péter (1946) az ELTE magyar-francia szakán végzett. Esszéíró, valamint számos francia szerző, a többi közt Jean-Paul Sartre, Marguerite Duras, Nicolas Bouvier, Albert Camus, Antoine de Saint-Exupéry, Roland Barthes és Alexis de Tocqueville fordítója.

Kiss Kornélia (1969) az ELTE francia szakán végzett. Egyetemi oktató és többek között Antoine Laurain, Jeanne Siaud-Facchin, Maylis de Kerangal, valamint (Ádám Péterrel közösen) Albert Camus és Roland Barthes fordítója.